

WYBRANE ASPEKTY HISTORYCZNO-SOCJOLOGICZNE POLITYKI REFORM SOCJALNYCH WSPÓŁCZESNEJ SPD

1. UWAGI WSTĘPNE

SPD można na podstawie jej założeń programowych „określić jako partię liberalno-burżuazyjną o wyraźnych skłonnościach reformistycznych”¹. Skłonności te przejawiają się na gruncie polityki wewnętrznej, głównie na polu reform społecznych. Stopniowe przekształcanie struktury społecznej w RFN jest osią wokół której koncentrują się założenia programowe SPD.

Wśród członków socjaldemokracji istnieją co prawda znaczne różnice poglądów na temat wyboru dróg, którymi ma kroczyć społeczeństwo zachodnioniemieckie, istnieją grupy lewicujące i zachowawcze. Tym niemniej, w opinii części społeczeństwa niezadowolonego z rzeczywistości społeczno-politycznej RFN, socjaldemokracja jest jedyną partią, która potencjalnie ma realne szanse doprowadzenia do przebudowy strukturalnej i odnowy społeczeństwa na zasadach „demokratycznego socjalizmu”, którego motywem przewodnim ma być „solidarny związek między interesami jednostek a interesem społeczeństwa”².

W odczuciu społeczeństwa zachodnioniemieckiego, a także w odczuciu swoich członków, SPD nie jest partią burżuazyjną, toteż dąży do reform strukturalnych, które w przyszłości mają uczynić społeczeństwo RFN, jak tu ujmują przywódcy partyjni, prawdziwie demokratycznym i „socjalistycznym”. Oznacza to, że przyszłe społeczeństwo, posiadając nowe, bliżej nie specyfikowane wartości, nie będzie ani społeczeństwem kapitalistycznym, ani socjalistycznym w marksistowskim rozumieniu tego terminu.

2. PRZED PROGRAMEM GODESBERSKIM

Założenia programowo-ideologiczne socjaldemokracji przeszły długą drogę rozwojową. W niniejszej pracy ograniczymy się jedynie do okresu 1945 - 1975.

Bezpośrednio po II wojnie światowej socjaldemokraci znajdowali się moralnie w o wiele lepszej sytuacji niż burżuazja niemiecka, obciążana współpracą z reżimem hitlerowskim. Mogła więc SPD już wtedy odegrać znaczną rolę na polu demokratycznej przebudowy społeczeństwa niemieckiego. Do uchwycenia władzy okazała się jednak niezdolna. Władzę w zachodnich strefach okupacyjnych uchwyciła chadecja, wytyczając społeczeństwu zachodnioniemieckiemu drogi rozwoju na najbliższe dziesięciolecia. Przed SPD stanęła alternatywa: albo stanowcze przejście do opozycji, albo taka przebudowa partii pod względem ideologiczno-programowym, by mogła się ona włączyć w program działania zaproponowany i realizowany przez K. Adenauera. Już w 1952 r., w ogłoszonym w Dortmundzie programie działania, kierownictwo SPD przyznało, że stoi na gruncie gospodarki rynkowej, czyli że akceptuje program odbudowy i rozbudowy gospodarki zachodnioniemieckiej na takich zasadach, jakie zaproponował i realizował w praktyce „cudu gospodarczego” L. Erhard. Rozwój gospodarki i wzrost dobrobytu w RFN pod rządami chadecji powodował wysunięcie się z orbity potencjalnych wpływów socjaldemokratycznych części społeczeństwa zachodnioniemieckiego, która zaakceptowała adenauerowską odpowiedź na pytanie: *wohin?* Znalazło to odbicie w kolejnych wyborach do Bun-

¹ M. Rakowski, *Szanse socjaldemokratów*. „Polityka”, z 10 I 1970.

² W. Dettling, *Liberales Demokratie in Gefahr*. „Die Politische Meinung”, listopad/gru-dzień 1972.

destagu (1949, 1953, 1957), kiedy popularność *SPD* utrzymywała się na prawie niezmiennym poziomie, gdy tymczasem popularność *CDU/CSU* systematycznie wzrastała³. *SPD*, która w zamierzeniach przywódców miała być partią rozwojową i ofensywną, cały swój wysiłek musiała skierować na utrzymanie w życiu społeczno-politycznym RFN tej pozycji, jaką posiadała poprzednio. W sytuacji, gdy *SPD* groziła stagnacja wpływów, odezwały się głosy nawołujące do odejścia partii od starych zasad programowych, które wciąż jeszcze mówiły o *SPD* jako o partii klasowej. W roku 1954 grupa działaczy socjaldemokratycznych ogłosiła *15 tez w sprawie odnowy SPD*. W tezach tych wskazywano m. in. na proces przechodzenia, w związku ze wzrostem stopy życiowej, dużej części klasy robotniczej Niemiec Zachodnich na ideologiczne pozycje drobnomieszczańskie, co ograniczało bazę wyborczą *SPD*.

„Dlatego *SPD* musi przestać być partią klasową, musi stać się partią ludową (*Partei des Volkes*). [...] Nie wolno popierać ateistycznych prądów, trzeba kłaść nacisk na związek moralnych idei chrześcijaństwa z socjalizmem i pozwolić im oddziaływać praktycznie [...]. W dziedzinie polityki gospodarczej należy unikać określenia, gospodarka planowa”⁴.

Przytoczone tezy spotkały się jeszcze z ostrą krytyką wielu działaczy i członków partii. W owym czasie żywsze niż obecnie były tradycje marksistowskie — przejawiające się zresztą głównie we frazeologii — a partia nie pozbyła się klasowego podejścia do wielu problemów wewnętrznych, rozpoczął się już jednak proces przechodzenia socjaldemokracji na pozycje partii, która w założeniach miała wyrażać interesy całego narodu.

Przekształcanie *SPD* w „partię ludową” nasiliło się pod koniec lat pięćdziesiątych (i trwa do chwili obecnej); nastąpiło to w bliskim związku z przemianami zachodzącymi w społeczeństwie zachodnioniemieckim (np. zmiana struktury zatrudnienia). Proces ten odbił się również na zmianie struktury zawodowej członków partii (zob. tabela I).

Odchodzenie od zasad walki klasowej w sensie rewolucyjnych przemian społecznych, w kierunku stopniowych reform, które miałyby być przeprowadzone przez państwo było także wypadkową dwóch zjawisk: 1) napięcia zimnowojennego w Europie, które wpływało nie tylko na stosunki gospodarcze i polityczne, lecz także zaostrzało walkę ideologiczną, 2) rozwoju gospodarczego RFN, który prowadził do wzrostu dobrobytu jego obywateli. Czynniki te wpłynęły na ukształtowanie się w społeczeństwie zachodnioniemieckim specyficznej mentalności sytego mieszczucha, tradycyjnego i zachowawczego, dla którego wszelkie gwałtowne zmiany są niedo-

³ Procent głosów oddanych na najważniejsze partie RFN w trzech pierwszych wyborach do *Bundestagu*:

	r. 1949	r. 1953	r. 1957
<i>CDU/CSU</i>	31	45	50,2
<i>SPD</i>	29	29	30,2
<i>FDP</i>	12	9,5	7,7
<i>DKP</i>	6	2	—

⁴ M. Rakowski, *Niemiecka partia rządząca*. „Polityka” z 7 IV 1969.

TABELA I

Udział członków SPD w poszczególnych kategoriach zawodowych

	r. 1952	15 VI 1973
robotnicy	45	26,4
urzędnicy (zatrudnieni w przedsiębiorstwach prywatnych)	17	22
urzędnicy państwowi	5	9
niezależni	13	4,8
chłopi	2	0,36
renciści	12	15,3
gospodynie domowe	7	10
zatrud. w oświacie	—	6,8
brak danych	—	6,6
pozostali	—	0,7

Źródło: Hans-Hermann Hartwich, Gewerkschaften und Parteien — Die aktuelle Probleme im Licht politikwissenschaftlicher Untersuchungen und Konzeption. „Gewerkschaftliche Monatshefte nr 4/1974”⁵.

puszczalne⁶. Socjaldemokracja zachodnioniemiecka pragnąc reprezentować interesy całego społeczeństwa i mając ambicje dojścia do władzy, musiała dostosować swój program do tego typu mentalności.

3. ZJAZD W BAD GODESBERG I ROZWINIĘCIE JEGO ZAŁOŻEŃ PROGRAMOWYCH

Oficjalny zwrot w dziejach SPD dokonał się w odpowiedzi na wymienione wyżej tendencje rozwijające się w społeczeństwie, w r. 1959, na zjeździe w Bad Godesberg. Odrzucono wówczas całkowicie niewygodny bagaż ideologii marksistowskiej, który obciążał SPD w oczach społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Przyjęto natomiast bez zastrzeżeń zasady tzw. demokratycznego socjalizmu, które mogły być przyjęte w ustroju parlamentarno-burżuazyjnym. Postulat uspołecznienia podstawowych środków produkcji został odrzucony. Zastąpiono go zasadą wolnej konkurencji, nieskrępowanej „wolnej przedsiębiorczości”, co w myśl założeń, miało służyć interesom konsumenta.

Najogólniej mówiąc, program godesberski opierał się na założeniach „realizmu politycznego”. Siły lewicowe zostały odsunięte. Również związki zawodowe, z którymi socjaldemokracja musiała się liczyć i pod wpływem których zostawały (i zostają) uchwalane bardziej radykalne dyrektywy działania, pod koniec lat pięćdziesiątych przechodziły, podobnie jak socjaldemokracja, na pozycje ugodowe. Było to związane ze zmianą struktury społecznej DGB i innych związków, w których coraz większą rolę poczęli odgrywać urzędnicy, pozostający pod wpływem ideologów drobnomieszczańskich.

Rozwój ideologii socjaldemokracji zachodnioniemieckiej — w myśl zasad ustalonych przez zjazd godesberski — prowadził w konsekwencji do współpracy z burżuazją. Program uchwalony przez zjazd partii w Dortmundzie (1966 r.) dał pod-

⁵ Por. „Zeitschrift für Parlamentsfragen” Heft 1/1974, s. 62.

⁶ Por. W. Abendroth, *Wirtschaft, Gesellschaft und Demokratie in der Bundesrepublik*. Frankfurt am Main 1965, ss. 45 - 46.

stawę do rozwoju tej idei przez teorię tzw. otwartego społeczeństwa (*offenen Gesellschaft*)⁷. Teoria ta zakłada optymalną współpracę między poszczególnymi warstwami społeczeństwa jako rzekomo równoprawnymi partnerami (np. *Mitbestimmung* — współdecydowanie założeń w zakładach pracy).

Teoretycy *SPD* — poszukując sposobów rozwiązania sprzeczności tkwiących w podziale pracy, podziale dochodu narodowego i w sprzecznych interesach różnych warstw społecznych uważają, że droga do socjalizmu poprzez stopniowe przekształcanie kapitalizmu jest prostsza i łatwiejsza. Według ideologów socjaldemokratycznych, kapitalizm XX w. przybrał nową, bardziej humanistyczną postać. Rola państwa, partii w tym kapitalizmie ma polegać na przyspieszeniu zapoczątkowanych już wcześniej, właśnie przez ten kapitalizm, procesów „humanizacyjnych”.

Podstawę tworzonej przez teoretyków socjaldemokratycznych nowej ideologii stanowi próba „uczłowieczenia” marksizmu. Na gruncie filozofii, podstawą „humanizacji” jest neokapitalizm ze swoim pogłębieniem etycznych źródeł motywów ludzkiego działania. Teorie od „industrialnego” i „postindustrialnego” społeczeństwa, po *soziale Marktwirtschaft* (społeczna gospodarka rynkowa) i *allgemeine Wohlstandstaat* (wspólne państwo dobrobytu) wyrosły na bazie ideologii neokapitalistycznej⁸. Pod względem ideologicznym podobne teorie są nie tylko formalnym, ale i frontalnym odejściem od marksizmu, czyli — jak to określa znany ideolog socjaldemokracji, W. Eichler — odejściem od *revolutionären Endziel* (ostatecznego celu — rewolucji)⁹.

4. NIEKTÓRE PROBLEMY PRZEBUDOWY SPOŁECZEŃSTWA ZACHODNIONIEMIECKIEGO W DOKTRYNIE *SPD*

Jak proces przebudowy społeczeństwa zachodnioniemieckiego ma przebiegać w praktyce? Rozpatrzmy to zagadnienie na przykładzie problemu uspołecznienia. W państwach demokracji ludowej było ono realizowane na drodze upaństwowienia. W demokratycznym socjalizmie, zgodnie z programem *SPD*, będzie się dążyło do uspołecznienia poprzez:

- uspołedzielczenie przedsiębiorstw gospodarki komunalnej,
- wspólne zarządzanie przedsiębiorstwami (dużą rolę w tych zamierzeniach ma odegrać koncepcja tzw. kapitalizmu ludowego),
- poddanie kluczowych zakładów kierownictwu państwowemu,
- upaństwowienie części przemysłu ciężkiego (produkcja węgla i stali) oraz kolei i poczty¹⁰.

Taki program nie zakłada zbyt wielkich zmian w charakterze własności środków produkcji. W tym zakresie rezerwuje się dla państwa jedynie niewielki zakres możliwości działania, albowiem znaczna część drogi do tak rozumianego uspołecznienia została już wcześniej zrealizowana. Podobnie, szeroko propagowane w społeczeństwie zachodnioniemieckim tzw. współzarządzanie przedsiębiorstwami (*Mitbestimmung*) i dążenie do kapitalizmu ludowego w formie umożliwienia robotnikom zakupu akcji poszczególnych przedsiębiorstw (głównie tych, w których pracują)¹¹, nie narusza podstaw ustroju kapitalistycznego, Gdy przywódcy *SPD*

⁷ G. Sogomojan, *Die Sozialdemokratie in der BRD. Politik und Ideologie*. „Beiträge zur Konfliktforschung” nr 2/1974, s. 123.

⁸ *Ibidem*.

⁹ W. Eichler, *Sozialdemokratische Programmatik und praktische Politik*. „Die Neue Gesellschaft”, listopad 1971, s. 775.

¹⁰ Por. U. Lohmar, *Eigentum und Sozialisierung über die Ursachen von Ausbeutung und Herrschaft*. „Die Neue Gesellschaft”, 1972.

¹¹ *Ibidem*.

mówią o dążeniu do pełnego demokratyzmu w zakładach pracy, pomijają milczeniem pytanie, czy taki demokratyzm w warunkach państwa kapitalistycznego jest w ogóle możliwy.

Następny problem sprowadza się do pytania, w jaki sposób zmusić klasę uprzywilejowaną do podporządkowania się i zaakceptowania pożądanych przemian. Przywódcy SPD widzą dwie możliwości:

1) przymus psychiczny, który zakłada niemożność występowania przeciw reformom socjalnym; w społeczeństwie powinna wytworzyć się odpowiednia atmosfera sprzyjająca reformom (także wśród klas posiadających),

2) przymus fizyczny, poprzez który można by doprowadzić do podporządkowania się woli społeczeństwa tych jego grup, które występują przeciwko reformom.

Prawica i centrum SPD proponują pierwszy rodzaj przymusu, natomiast *Juso* (młodzi socjaliści) i „stara lewica” partyjna opowiadają się za zastosowaniem przymusu fizycznego, aż do nacjonalizacji środków produkcji.

Jak z tego wynika, doktryna ideologiczna SPD jest niejednolita. Jednoznacznego jej wykładu do tej pory nie ma. Programy uchwalane na poszczególnych zjazdach są próbami poszukiwania określonych rozwiązań praktycznych. Jeżeli przywódcy socjaldemokratyczni nawiązują do ideologii marksistowskiej, np. do problematyki walki klasowej, to czynią to głównie w toku kampanii przedwyborczych. W roku 1972 np. partia odstąpiła chwilowo od określania siebie jako *Volkspartei*, na rzecz sformułowania *Arbeitnehmerpartei* (partia pracobiorców) ale zarówno problem socjalizmu demokratycznego, jak problemy związane z walką klasową zajmują coraz mniej miejsca w dyskusjach ideologicznych prowadzonych przez działaczy SPD. Są to sprawy w warunkach zachodnioniemieckich trudne i drażliwe, mogące przysporzyć SPD nowych wrogów, na skutek oskarżenia o dążenie do komunizmu, czego przywódcy partii chcieliby za wszelką cenę uniknąć. Być może, właśnie dlatego dyskusje ideologiczne w SPD są obecnie odsuwane na rzecz działalności praktycznej.

5. PRYMAT SPRAW WEWNĘTRZNYCH

Główny nacisk w dyskusjach ideologicznych socjaldemokracji położony jest na sprawy polityki wewnętrznej. W łonie SPD toczą się na ten temat nieustanne dyskusje, znajdujące odbicie na zjazdach i konferencjach partyjnych. Nie znaczy to jednak że rząd musi stosować się do uchwał, jakie na nich zapadają.

Na podstawie wyników zjazdów partyjnych¹² można stwierdzić, że rząd socjaldemokratyczny w swoich działaniach podejmuje jedynie te zagadnienia, które nie kolidują bezpośrednio z interesami klas posiadających. O ile względnie swobodnie może on manewrować w takich dziedzinach, jak np. polityka oświatowa (tylko w teorii), polityka zdrowotna czy polityka transportowa, to na innych obszarach, mimo szerokiego programu partyjnego, działalność rządu jest wyraźnie hamowana przez prawicowe grupy nacisku, istniejące także wewnątrz samej partii.

Program SPD sugeruje, iż zadaniem państwa jest rozładowywanie najbardziej rażących kontrastów i niesprawiedliwości społecznych, poprzez realizowanie takiej polityki wewnętrznej, która nie dopuszczałaby do zakłóceń funkcjonowania gospodarki rynkowej. W tym ujęciu, zjawisko takie, jak walka klasowa zostaje stopniowo eliminowane. Przemiany mające na celu przekształcenie struktury klasowej mogą dokonywać się wyłącznie na drodze burżuazyjno-demokratycznej, poprzez reformy przeprowadzane wyłącznie drogą parlamentarną. Strajki są możliwe, ale

¹² Np. *SPD Protokoll Parteitag Hannover 1973*, ss. 268 - 425.

jako ostateczność¹³. Wydaje się, że jest to odpowiedź na szeroko w społeczeństwie zachodnioniemieckim rozpowszechnione przekonanie, że walka klasowa w warunkach państwa neokapitalistycznego nie jest już niezbędna. Taki pogląd jest szczególnie korzystny dla przedsiębiorców, bowiem wyzwala ich spod presji strajków i innych form walki klasowej. Nieprzypadkowo RFN jest krajem o najmniejszej liczbie strajków w Europie zachodniej.

6. DOJŚCIE SPD DO WŁADZY

Zmiana profilu *SPD* z partii klasowej na ludową była kompromisem niezbędnym dla legalnego zdobycia władzy w ramach państwa burżuazyjnego. Odejście od zasad i programów głoszonych poprzednio doskonale charakteryzuje rozpowszechniony w RFN slogan: „*SPD* to najlepsza *CDU* wszystkich czasów”. Że sformułowanie to jest ilustracją rzeczywistości, wynika z faktu, iż przez rozszerzenie wpływów na kręgi drobnomieszczańskie *SPD* systematycznie zwiększała swą popularność, każdy jednak krok ku władzy okupywała coraz dalszym odchodzeniem od swojej pierwotnej ideologii w kierunku reform w rodzaju *New Dealu*¹⁴. W latach sześćdziesiątych władzę w *SPD* przejęli ludzie młodzi. W okresie 1956 - 1963 z partii odeszło lub zostało usuniętych za niepodporządkowywanie się postanowieniom zjazdów 245 tys. członków (na ogólną liczbę 648 tys), zaś do *SPD* wstąpiło 303 tys. ludzi młodych, poniżej czterdziestego roku życia¹⁵, których celem naczelnym stało się działanie w kierunku takiego przekształcania programowo-ideologicznego socjaldemokracji, by mogła ona sięgnąć po władzę.

Pierwszym krokiem na drodze ku władzy był udział *SPD* w tzw. wielkiej koalicji w latach 1966 - 1969. Drogę *SPD* do władzy znacznie ułatwiły rysy powstałe w immobilnym społeczeństwie zachodnioniemieckim pod koniec lat sześćdziesiątych. Podłożem ekonomicznym rozłamu w społeczeństwie była recesja gospodarcza (stosunkowo niska), która podważyła wiarę społeczeństwa w harmonijny i przebiegający bez zakłóceń rozwój gospodarki kapitalistycznej. Program gospodarczy wypracowany przez L. Erharda stanął po raz pierwszy pod znakiem zapytania. Jeżeli chodzi o podłoże polityczno-ideologiczne, to wydaje się, że rządząca dotychczas *CDU/CSU* uczyniła z *SPD* swoisty puklerz ochronny, o który miały się rozbić fale niezadowolenia społeczeństwa. Przypominam, że koniec lat sześćdziesiątych to okres rebelii studenckiej w RFN (i w innych krajach zachodnich). Była ona wykładnikiem narastających uczuć niezadowolenia z panujących stosunków społeczno-politycznych. Społeczeństwo w swej masie oczekiwało zmian, a było jasne, że nie posiadająca konkretnego programu społecznego i skompromitowana personalnie i programowo *CDU/CSU* takich zmian przeprowadzić nie może. Udział *SPD* w „wielkiej koalicji”, a następnie przejście, wspólnie z *FDP*, władzy stanowią nowe etapy w dziejach partii. Przyśpieszenie bowiem *SPD* do „wielkiej koalicji” spotkało się z niezadowoleniem wielkiej liczby jej członków, wywołało jej rozbitcie programowo-ideologiczne. W chwili dojścia socjaldemokracji do władzy wewnątrz partii zaczęły uaktywniać swą działalność elementy lewicowe, co było reakcją na wyraźną przewagę sił umiarkowanych i prawicowych.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Znaczny wpływ na doktrynę *SPD* wywarły zapożyczone z USA koncepcje Rooseveltowskiego *New Dealu*. Np. przedłożony przez profesora K. Schiellera na berlińskim *Parteitagu* (1954) projekt ustawy dotyczącej zatrudnienia w Niemczech Zachodnich nawiązuje wyraźnie do amerykańskiego *Employment Act* z 1946 r.

¹⁵ A. Krzemiński, *Taki lepszy Weimar*, „Polityka” z 17 III 1973.

7. REFORMY SOCJALNE „MAŁEJ KOALICJI” W LATACH 1969 - 1975. SPADEK WPLYWÓW SPD

Mimo zmiany profilu partii, mimo osiągnięcia celu, którym było dojście do władzy, w ostatnim okresie następuje spadek popularności socjaldemokratów w społeczeństwie zachodnioniemieckim. Głównym powodem, dla którego odwraca się ono od socjaldemokracji, jest fakt, że nie spełniła ona, w opinii znacznej części wyborców, pokładanych w niej pierwotnie nadziei. W opinii przeciętnego obywatela RFN, oczekującego zmian w możliwie najkrótszym czasie, rząd „małej koalicji” na polu reform socjalnych działał opieszale.

Koalicja SPD/FDP doszła do władzy na fali rosnącego niezadowolenia społeczeństwa. Domagano się zreformowania skostniałej struktury społecznej. Także klasa rządząca uznała, że dla lepszego perspektywicznego zabezpieczenia jej interesów konieczne są pewne ogólnie przeprowadzane reformy. Praktycznie więc całe społeczeństwo zachodnioniemieckie domagało się reform. Toteż rozwiązanie lub nierozwiązanie palących problemów społecznych w głównej mierze określało i określa popularność kolejnych rządów „małej koalicji” wśród wyborców.

Program reform rządu SPD/FDP dzielił się na reformy podstawowe, które przeprowadzone być miały — w głównej mierze — jeszcze w czasie pierwszej kadencji rządu Brandta-Scheela, oraz na reformy towarzyszące i długofalowe. Do pierwszej grupy należał m. in. program budownictwa mieszkaniowego, do drugiej zaś np. reforma prawa karnego i więziennictwa¹⁶.

Pod koniec 1969 r. nowo powstały rząd koalicji SPD/FDP postanowił zgromadzić, w jednym kodeksie, z powodu nieprzejrzystości dotychczasowych rozporządzeń w tym zakresie, przepisy dotyczące ustawodawstwa pracy. Na podstawie projektów wniesionych jeszcze za czasów „wielkiej koalicji”, nowy rząd projektował znowelizować ustawę o strukturze przedsiębiorstw (*Betriebsverfassungsgesetz*) i ustawę o przedstawicielstwie personalnym (*Personalvertretungsgesetz*) oraz obiecywał popierać „rady personalne” nawet w tych sprawach, które dotąd nie wchodziły jeszcze w zakres ich kompetencji. Przewidywał więc w przyszłości większe możliwości ich działania. Rząd proponował również wprowadzenie takiego systemu współdecydowania, jaki przyjął się w górnictwie i w hutnictwie. Dalej, program rządowy przewidywał rozszerzenie zakresu zasiłków rodzinnych, ulgi podatkowe dla rodzin wielodzietnych i różne formy pomocy dla młodzieży. Miały one zostać zharmonizowane i powiązane z dalszą rozbudową świadczeń na cele oświatowe oraz z pomocą dla niepracujących zawodowo matek. Przewidywano, że decyzje w tych sprawach zapadną w 1970 r. W tym samym roku miały zostać podniesione zasiłki dla poszkodowanych przez wojnę oraz renty. Zasiłki i renty miały być „zdynamizowane”, tj. przystosowywane corocznie do stopnia rozwoju gospodarczego. Rząd miał rozważyć także możliwość stopniowego znoszenia sztywnej granicy wieku emerytalnego. Projektowano rozszerzenie ubezpieczenia emerytalnego na te grupy społeczne, które nie były jeszcze nimi objęte (np. kobiety niepracujące zawodowo). Sprawą rozwoju ubezpieczeń chorobowych miała zająć się specjalna powołana przez rząd komisja. Miano usprawnić funkcjonujące szpitalnictwa a szkolenie lekarzy — zreformować i unowocześnić¹⁷. Środków na te cele miała dostarczyć reforma podatkowa. Przewidywano również pociągnięcia prawne w dziedzinie prawa mieszkaniowego, transportu, komunikacji, budownictwa itp. Łącznie, rząd wysuwał około pięciuset no-

¹⁶ „Die Welt” z 31 X 1970.

¹⁷ Według „Süddeutsche Zeitung” nr 259; „Neue Zürcher Zeitung” nr 298; „Der Spiegel” nr 44.

wych projektów ustaw. Do lipca 1972 r. *Bundestag* zdołał uchwalić 320 projektów ustaw, z których większość zdołała już w owym czasie uzyskać formalnie moc prawną¹⁸. Około 2/3 tych ustaw dotyczyło, w mniejszym lub większym stopniu, spraw socjalnych. Do najważniejszych osiągnięć rządu w tym zakresie należy zaliczyć:

— ustawowe zabezpieczenie — na wypadek choroby — dla wszystkich pracowników najemnych, niezależnie od rodzaju pracy i wysokości zarobków, łącznie z obowiązkiem pracodawców w zakresie wpłacania części składek ich pracowników,

— podwyższenie i „zdynamizowanie” rent starczych i świadczeń dla ofiar wojny,

— nowy status zakładów pracy, podporządkowujący i rozszerzający prawa przedstawicielstw pracowników,

— nowelizację tzw. ustawy 312-markowej i związanych z nią państwowych premii oszczędnościowych (w zamierzeniach rządu był to pierwszy krok na drodze tworzenia majątku ludzi pracy),

— ustawę o popieraniu budowy miast,

— program socjalnego budownictwa mieszkaniowego,

— poprawienie przepisów dotyczących komornego oraz wypłacania przez państwo dodatku do komornego dla rodzin o najniższych dochodach,

— zrealizowanie pierwszej części reform w dziedzinie ochrony środowiska naturalnego¹⁹.

Jak z powyższego wynika, rząd pierwszej kadencji Brandta-Scheela nie zrealizował wielu projektowanych w 1969 r. reform, znaczną ich ilość urzeczywistnił jedynie częściowo. Nie zrealizował np. najważniejszych projektów w zakresie reformy podatkowej, tj. zmiany ustawy o podatku dochodowym i podatku od zrzeseń gospodarczych oraz ustawy o dodatku rodzinnym. Nie urzeczywistnił obietnicy w sprawie tzw. podatku uzupełniającego, ani też zapowiedzianego podwojenia niepodlegającej opodatkowaniu kwoty, wpłacanej corocznie przez pracodawców na konta pracowników. Rząd nie rozwiązał najważniejszych dla społeczeństwa zachodniemieckiego problemów: nie zahamował szybkiego wzrostu cen, nie zreformował całkowicie przestarzałego systemu oświaty, również kwestia współdecydowania utknęła w martwym punkcie²⁰. Nie spełnił więc najważniejszych postulatów wysuwanych przez społeczeństwo, w którego opinii — urabianej przez środki masowego przekazu, opozycyjne wobec rządu — nie wywiązał się z obiecanych reform. Taka sytuacja ułatwiała ataki na rząd, choć faktem jest, że był on obwiniany, zwłaszcza przez opozycję, o niewykonanie reform, których wcale nie zapowiadał. Lewica zarzucała rządowi, że reformy, które przeprowadził, są niewystarczające, prawica zaś demagogicznie twierdziła, że są one powierzchowne i nie rozwiązują żadnych problemów.

Na polu reform wewnętrznych, inaczej niż w polityce zagranicznej, rząd nie odważył się na zdecydowane posunięcia, bowiem uderzyłyby one bezpośrednio w interesy burżuazji. Obawiając się jej reakcji, rząd nie spełnił nadziei szerokich warstw społeczeństwa. „Przesadny optymizm wzbudził zbyt wielkie nadzieje, a te zbyt długo kwitowane były znaczącym milczeniem” — pisał „Die Zeit” w marcu 1972 r. Komentator z „Die Zeit” nie dodaje, że przesadny optymizm został rozbudzony w społeczeństwie głównie przez opozycję. Zjawisko to, a także brak poważniejszej autoreklamy rządu spowodował, że reformy socjalne pierwszych dwóch lat rządów

¹⁸ „Der Tagesspiegel” z 2 VII 1972.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

„małej koalicji” pozostawały, w odczuciu społeczeństwa, w cieniu polityki zagranicznej. Należy jednak podkreślić, że w tym okresie na polu reform socjalnych rząd uczynił, jak na warunki zachodnioniemieckie bardzo dużo. Reformy przeprowadzane przez „małą koalicję” aż do chwili obecnej, są głównie kontynuacją bądź rozszerzeniem pociągnięć rządu do połowy 1972 r.

Rząd SPD/FDP drugiej kadencji, jeśli chodzi o rozszerzenie i kontynuację reform socjalnych miał ułatwione zadanie, bowiem w sytuacji kryzysowej klasy posiadające łatwiej akceptowały zwiększone wydatki rządu. Interwencjonizm w tym zakresie, zwłaszcza po zmianie ekipy rządowej, był tym chętniej akceptowany, że nowy rząd w swoich, nawet długofalowych, zamierzeniach nie wykraczał poza ramy, które klasa rządząca mogła przyjąć, zyskał więc jej milczącą akceptację. Przypomnijmy, że pewne zamierzenia rządowe z 1969 r. uderzały bezpośrednio w interesy klas posiadających, np. rządowy projekt *Mitbestimmung*. Ekipa Schmidta-Genschera przeszła na pozycje ścisłego pragmatyzmu. Tym niemniej, konkretne dokonania rządu w latach 1972-1973 są znaczne, a jeśli chodzi o realne świadczenia dla ludności, większe niż rządu SPD/FDP pierwszej kadencji.

Do najważniejszych osiągnięć rządu należy zaliczyć:

- wprowadzenie w życie płynnej granicy wieku emerytalnego,
- ustawę 624-markową,
- nową ustawę o administracji w zakładach pracy,
- prawo o ochronie pracy młodzieży,
- wprowadzenie w życie ulepszonych zakładowego ubezpieczenia emerytalnego,
- uchwalenie ustaw warunkujących bardziej sprawiedliwe rozłożenie ciężarów na rodziny (ulgi podatkowe, zasiłki, dodatki rodzinne),
- wprowadzenie reformy podatkowej, przynoszącej ulgi dla ludności o małych i średnich dochodach,
- urzeczywistnienie reformy służby zdrowia (finansowanie szpitali, zwiększony zakres badań profilaktycznych, czasowo nieograniczona opieka lekarska i in.),
- wprowadzenie nowego prawa lokatorskiego broniącego przed wypowiedziami i nieusprawiedliwionym podwyższaniem czynszów oraz zwiększenie zasiłków mieszkaniowych²¹.

Łatwo zauważyć, że nie zostały zrealizowane żadne z tych postulatów, za których nieurzeczywistnienie rząd był od początku atakowany. Wprost przeciwnie, o ile tempo zasadniczych reform społecznych osłabło w latach 1972-1975, to jeszcze bardziej osłabły dyskusje w obu partiach koalicyjnych, dotyczące całościowej przebudowy społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Wynikiem tego jest bardzo wyraźne ograniczenie projektów ustaw dotyczących spraw socjalnych, wnoszonych pod obrady parlamentu.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że w omawianym okresie rysują się w RFN wyraźne tendencje do rozszerzenia interwencjonizmu państwowego; równoległe do tej tendencji następuje wzrost wydatków rządu na cele socjalne.

Kolejne rządy „małej koalicji” zmuszone były rozładowywać napięcia społeczne. Próbowaly to uczynić właśnie poprzez zwiększone wydatki i reformy socjalne. Niewątpliwie mają na tym polu znaczne osiągnięcia, tracą one jednak na znaczeniu, jeśli rozpatrywać je w sensie historycznym. RFN bowiem — pod względem ustawodawstwa i świadczeń socjalnych dla ludności — była daleko za innymi wysoko rozwiniętymi państwami Europy zachodniej. Reformy zrealizowane przez koalicję SPD/FDP dostosowały jedynie ustawodawstwo i świadczenia socjalne w Niemczech Zachodnich do ogólnej struktury w pozostałych wysoko rozwiniętych pań-

²¹ „Bulletin. Presse und Informationsamt der Bundesregierung” nr 10 Bonn 27 I 1975.

stwach kapitalistycznych. Żaden z podstawowych problemów społecznych nie został w pełni rozwiązany, napięcia społeczne zelżały, ale nie zostały zlikwidowane. Wzrost wydatków państwowych był niewystarczający w stosunku do potrzeb. By uzyskać nowe środki na finansowanie reform, rząd musiałby drastycznie podwyższyć podatki, znacznie bardziej niż to uczynił. Podatkami obciążone zostałyby przede wszystkim warstwy ludzi najbogatszych, które absolutnie nie zgadzają się na finansowanie dalszych reform ze swoich kieszeni. W warunkach zachodnioniemieckich, zwiększone opodatkowanie kapitału może z jednej strony spowodować wycofanie środków pieniężnych poza granice kraju, z drugiej — może wywołać otwarte wystąpienie klas posiadających w obronie ich przywilejów podatkowych. Przykład Chile nie zachęca przywódców koalicji rządzącej do podejmowania radykalnych kroków. *FDP*, już ze swoich założeń ideologicznych i ze względu na swoją klientelę wyborczą, sprzeciwia się wszelkim radykalnym rozwiązaniom. Również *SPD*, niezależnie od swego, jak na warunki zachodnioniemieckie, radykalizmu jest — mimo wszystko — popierana przez część wielkiego biznesu, który zdecydowanie sprzeciwia się dalszym reformom. Na utratę tego poparcia *SPD* — znajdująca się i tak w niepewnej sytuacji — nie może sobie pozwolić.

8. SPOŁECZEŃSTWO ZACHODNIONIEMIECKIE WOBEC REFORM SOCJALDEMOKRATYCZNYCH

Społeczeństwo zachodnioniemieckie nie życzy sobie żadnych radykalnych reform. Dotyczy to tej większości, która znajduje się pod wpływem ideologii drobnomieszczańskiej. Postawę wyborców zachodnioniemieckich trafnie scharakteryzował A. Krzemiński, pisząc: „że Niemcy wprawdzie chcą postępu, ale boją się eksperymentów, że są pracowici — ale też chcą cieszyć się tym, co zdobyli, że lubią, gdy politycy mówią im o poprawie 'jakości życia' — ale za cenę większego wysiłku, poszanowania starszych i ojcowskiego autorytetu”²². Kanclerz W. Brandt a przede wszystkim K. Schmidt przejęli te założenia, konieczne dla pozyskania konserwatywnych wyborców, ale stanowisko takie również w rozgrywkach wewnątrzpartyjnych stwarzało atmosferę nieprzychylną głosom postępowym.

Już w oficjalnych uchwałach partyjnych następuje odejście od bardziej radykalnych reform, na rzecz postulatów poszczególnych prawicowych grup partyjnych, które reprezentują interesy określonych sił społecznych. Dalsze uwstecznienie programu dokonuje się na szczeblu rządu. Na tym etapie przebiega proces wcielania w życie poszczególnych postanowień, a za realne osiągnięcia rządu partia jest oceniana przez społeczeństwo. Istnieje sprzeczność między tym, co wyszło od społeczeństwa (a dokładniej od szeregowych członków partii), a tym, co realizuje rząd. Wydaje się, że ekipa Brandta podchodziła do zagadnienia reform nieco zbyt optymistycznie, licząc na zrozumienie swoich posunięć przez klasy posiadające. Tymczasem, nie tylko klasy posiadające, ale także przeważająca część społeczeństwa — będąc w znacznej mierze pod ideologicznym wpływem burżuazji — bez entuzjazmu przyjęła proponowane reformy.

Błędem przywódców *SPD* było także niedocenienie faktu, że pokonana *CDU/CSU* zdołała sformułować program reform, równie atrakcyjny dla ogółu społeczeństwa RFN, jak program socjaldemokracji. Mimo, że program ten sformułowany został bardzo mgliście i ostrożnie, posiada jednak te zalety, że wychodzi ze środowisk tradycyjnie prawicowych. *CDU/CSU* ma o wiele ściślejsze powiązania niż *SPD* z wielkim biznesem, który znakomicie prosperując za rządów chadecji zdołał

²² A. Krzemiński, op. cit.

odbudować i rozbudować utracone w wyniku II wojny światowej wpływy zarówno w skali zachodnioniemieckiej, jak i międzynarodowej, Stąd brak obaw z tej strony, że przyszły rząd chadecki będzie realizował reformy niekorzystne dla „wolnej przedsiębiorczości”. Natomiast rządy SPD stanowią potencjalne zagrożenie dla klas posiadających, wobec istnienia wewnątrz partii stosunkowo silnych tendencji lewicowych. W prasie zachodnioniemieckiej często pojawiają się głosy mówiące, że

„przedsiębiorcy powinni mieć pewność, iż socjaldemokratyczna partia rządowa, nawet znajdując się pod presją lewego skrzydła, nie zamierza zarzynać ani wyganiać krowy, którą wszak każdy chciałby doić, obliczonej na zysk wolnej działalności gospodarczej. Z drugiej strony, system gospodarki rynkowej musi być otwarty dla reform. Mądrzy kierownicy gospodarki docenią zapewne ów stabilizacyjny, polityczny wpływ, jaki posiada SPD, gdy zachowuje możliwość integrowania lewicy społecznej — oczywiście w dopuszczalnych granicach”²³.

Innymi słowy, rząd socjaldemokratyczny ma służyć interesom biznesu, a partia socjaldemokratyczna uspokajać niezadowolone masy i odciągać je od wszelkich niebezpiecznych dla klas posiadających wystąpień. W chwili, gdy rząd SPD lekko odchylił się od tego idealnego wzorca, zresztą tylko w zamierzeniach, klasy posiadające podjęły wszelkie możliwe działania, by rząd socjaldemokratyczny jak najbardziej w oczach społeczeństwa zdyskredytować. Cel ten w dużym stopniu został osiągnięty, dzięki zespolonym aktom środków masowego przekazu, pozostających w rękach prawicy. Nacisk na rząd, a także na działaczy partyjnych, m. in. poprzez personalne ataki w prasie, spowodował dalszy zwrot na prawo w łonie SPD, czego jednym z przykładów było dojście do władzy prawicowego technokraty K. Schmidta i odejście lewicującego W. Arendta.

W chwili, gdy CDU sformułowało program reform socjalnych najogólniej opowiadający interesom społeczeństwa, a nie zawierający w sobie załączków przyszłych, bardziej radykalnych poczynań, część wyborców — popierająca dotąd SPD — przerzuciła swe głosy na CDU. Okolicznością dodatkowo zniechęcającą część społeczeństwa do socjaldemokracji były i są trudności gospodarcze, związane zresztą z ogólnie zarysowującym się kryzysem gospodarki kapitalistycznej, za które opozycja prawicowa w demagogiczny sposób czyniła odpowiedzialnym rząd.

9. WNIOSKI

Przedstawiony wyżej krótki zarys programów socjaldemokracji zachodnioniemieckiej pozwala uchwycić kilka istotnych momentów. Postulaty najbardziej radykalne, wychodzące z „dołów partyjnych”, z kręgów tzw. opozycji lewicowej, w wyniku dyskusji wewnątrzpartyjnych podlegają ewolucji. Dyskusje na tematy podejmowane przez lewicę toczą się w łonie SPD stale, z tym jednak, że nie mówi się o tym, jak należy wprowadzać je w życie, lecz w jaki sposób od nich odejść, lub zastąpić je mniej radykalnymi, możliwymi do przyjęcia przez burżuazję. W uchwałach poszczególnych konferencji i zjazdów partyjnych postulaty lewicy znajdują bardzo słabe odbicie.

Następny etap eliminowania postulatów radykalnych odbywa się w trakcie realizacji poszczególnych postanowień programowych partii. Nieprzypadkowo kanclerz W. Brandt stwierdzał, że rząd nie będzie się ściśle kierował postanowieniami partyjnymi. Realizowane są jedynie te z nich, które nie zagrażają interesom klasy rządzącej. Tak więc na drodze do realizacji poszczególne postulaty przechodzą rodzaj czystki, by w praktyce uzyskać postać interwencjonizmu państwowego i to inter-

²³ G. Meyenburg, Was die Kuhn tun? „Kölner Stadt-Anzeiger” z 30 XII 1971.

wencjonizmu bynajmniej nie najbardziej radykalnego. Taka sytuacja jest wypadkową kilku momentów, bowiem nurt lewicowy i postulaty lewicowe odgrywają rolę jedynie na najniższym stopniu realizacji idei, na całą zaś partię oddziałują prawicowe grupy nacisku.

Na etapie realizacji postulatów przez rząd, także partner koalicyjny wpływa hamująco na bardziej „lewicujące” zapędy przywódców socjaldemokratycznych. Tak więc, z jednej strony *SPD* znajduje się pod naciskiem sił, które oficjalnie reprezentuje — z drugiej — między warstwami, których interesy jako partia rządząca w społeczeństwie kapitalistycznym musi zabezpieczać, istnieją zasadnicze sprzeczności. Partia niezdolna do posunięć radykalnych, nie mogą narazić się klasom rządzącym, a nie chcąc masom wyborczym, znajduje się w permanentnym konflikcie. Próby rozwiązania tych sprzeczności, jak dotychczas, nie powiodły się. Stąd postępujące zróżnicowanie wewnątrz partii, a także stałe szukanie kompromisów.

Trzy liczące się obecnie w polityce RFN partie mają w stosunku do problemu zniesienia różnic między poszczególnymi warstwami społecznymi podobne cele. Każda partia dąży do nich innymi drogami. Coraz wyraźniejsze jest — na podobieństwo partii amerykańskich — zbliżanie programów partyjnych, które jedynie w szczegółach różnią się między sobą. Porównanie do partii amerykańskich jest niewątpliwie znacznym uproszczeniem, albowiem między założeniami społecznymi partii zachodnioniemieckich istnieją jeszcze nadal spore odrębności. Spowodował to fakt, że partie te wyrastały na ideowo różnych podłożach. *SPD* wyrosła na podłożu ideologii marksistowskiej, *FDP* — burżuazyjnej, typu zaproponowanego przez M. Webera, *CDU/CSU* stanowi niejako przedłużenie dawnego katolickiego „Centrum”. W programach partii zachodnioniemieckich ideologia odgrywa znacznie większą rolę niż w programach partii amerykańskich, z tym jednak, że w obecnym okresie następuje proces kształtowania się „nowej ideologii”, którą — za teoretykami zachodnioniemieckimi — można nazwać ideologią rozwiniętego czy późnego kapitalizmu. *SPD*, jak się wydaje, jest najbardziej pod tym względem zaawansowaną partią w RFN. Czy taką pełną ideologię uda się socjaldemokracji stworzyć, pozostaje pytaniem otwartym, tym niemniej teraźniejsze usiłowania przywódców socjaldemokratycznych idą w takim właśnie kierunku i nic nie wskazuje na to, by *SPD* w najbliższym okresie zoczyła z drogi, którą wytyczył jeszcze program z Bad Godesberg z roku 1959.

Bernard Perlak

GENERACJE MŁODZIEŻY ZACHODNIONIEMIECKIEJ W ŚWIECIE BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH

Celem poniższego przeglądu nie jest szczegółowa analiza badań socjologicznych nad młodzieżą zachodnioniemiecką, co wymagałoby znacznie szerszego opracowania, lecz ukazanie ewolucji tej młodzieży w świetle prac socjologicznych.

W badaniach młodych generacji zachodnioniemieckich istotną rolę odgrywa dyscyplina naukowa określana mianem „socjologii młodzieży”. Traktuje się ją w RFN bądź jako dyscyplinę samodzielną (*Soziologie der Jugend*), bądź jako jeden z działów socjologii rodziny lub socjologii wychowania, albo też jako element uniwersalnej nauki o młodzieży (*Jugendkunde*)¹. Socjologia młodzieży jest jednym z

¹ Por. W. Markiewicz, *Spoleczeństwo i socjologia w Niemieckiej Republice Federalnej*, Poznań 1966, s. 181.